

Börtönkönyvtárak: ablakok a világra¹

JUHÁSZ Zsuzsanna²

Napjainkban a legtöbb állam részéről megfigyelhető a törekvés olyan programok, erőforrások felkutatására és alkalmazására, amelyek a fogvatartottak társadalomba történő sikeres be/visszailleszkedését segítik elő. Ebben a rehabilitációs folyamatban a lehetséges eszközök egyike a börtönkönyvtár. A jelen tanulmány célja kettős: egyrészt a börtönkönyvtárak történeti fejlődésének nemzetközi kontextusban történő bemutatása, másrészt pedig a rendelkezésre álló szakirodalom alapján a jelenlegi helyzet felvázolása. A tanulmány a speciális környezet kihívásaira éppúgy fókuszál, mint a börtönkönyvtárak fogvatartottakra gyakorolt hatásaira, a sikeres könyvtári szolgáltatásokra és programokra.

Kulcsszavak: börtön, börtönkönyvtár, normalizáció, büntetés-végrehajtási programok

Bevezetés

Jelen tanulmány címválasztását Hilde Kristin Ljødal norvég könyvtárügyi szakember inspirálta, akinek megfogalmazásával élve a börtönkönyvtárak külvilágra tekintő/nyíló ablakokként foghatók fel, mert irodalmi, kulturális impulzusokkal, tudással és tapasztalattal segítik a fogvatartottakat.³ A börtönkönyvtár és a könyvtáros így tulajdonképpen mentális stimulációt közvetít a külvilágból a büntetés-végrehajtási közegbe, és megtöri a monoton, ingerszegény hétköznapokat.⁴

Annak ellenére, hogy a börtönkönyvtárak nem szerepelnek a börtönügyi szakirodalom érdeklődésének középpontjában, jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a feldolgozott források alapján viszonylag széles körű nemzetközi kitekintés keretében mutassa be ezen intézmények kezdeteit, jelenét és sajátos, börtönkörnyezetre vetített kihívásait.

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban” című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

² JUHÁSZ Zsuzsanna, Dr. habil., PhD, egyetemi docens, SZTE ÁJTK, Bűnügyi Tudományok Intézete
Zsuzsanna JUHÁSZ, PhD, Associate Professor, University of Szeged, Faculty of Law and Political Science, Institute of Criminal Sciences
<https://orcid.org/0000-0002-0679-3449>, juhaszsz@juris.u-szeged.hu

³ Ljødal (2009)

⁴ Ljødal–Ra (2011) 473.

A kezdetektől napjainkig

Amerikai Egyesült Államok

A fogvatartottak számára írásos kiadványok biztosítása az Amerikai Egyesült Államokban (a továbbiakban: Amerika) hosszú múltra tekint vissza: az első ilyen irányú törekvések Coyle szerint⁵ a 17. századra tehetőek, amikor a fogvatartottak megreformálását célul tűző lelkészek vallási tárgyú könyveket adtak a raboknak. Véleménye szerint ezek a kezdeményezések azonban nem a fogvatartási helyek hivatalos programjai voltak, sokkal inkább az érintett lelkészek személyes elkötelezettségének megnyilvánulásai. Szervezett könyvtárakról tehát még nem lehetett beszélni, már csak azért sem, mert a vallási tárgyú könyvek, kiadványok kis számban álltak rendelkezésre. A fogvatartottak erkölcsi, vallási megreformálását hirdető lelkészi elhivatottság a vallási kiadványok körforgása révén ugyanakkor alapjául szolgált a későbbi könyvtáraknak.

A magánelzárási vagy philadelphiai börtönrendszernél, illetve a hallgatási vagy auburni rendszernél ugyancsak jelen volt az elme tanításának követelménye, a fogvatartottak „mentális megjavítását” hirdető ideológia. Mivel a könyvekre még ekkortájt is úgy tekintettek, mint a fogvatartottak erkölcsi nevelésének, megjavításának és magatartásuk kontrollálásának eszközére, ennek megfelelően a rabokat az elmélkedésüket és rehabilitációjukat elősegítendő vallásos kiadványokkal látták el. A Sullivan–Vogel szerzőpáros⁶ például a New York-i Fiatalokorúak Intézetére utalt, ahol 1825-ben az utcagyerekek jellemének erkölcsi megszilárdítása érdekében kezdte meg működését az intézmény falai között egy könyvtár, majd ennek mintájára már a legtöbb büntető intézet Amerikában rendelkezett könyvtárral a 19. század közepére. A szerzőpáros hivatalos, a fogvatartottak számára rendszeresített könyvgyűjteményekről és könyvtári szolgáltatásról tesz említést, de hangsúlyozzák, továbbra is szinte kivétel nélkül a vallási tanítások adják a gyűjtemények alapját, tekintve, hogy a cél változatlan: a fogvatartottak erkölcsi megjavítása.⁷

Amerika végrehajtási reformjának igen fontos állomása volt az 1820-as évektől az 1870-es évekig terjedő időszak, amelyet a progresszív börtönügy kezdetének tekintenek. Ahogy Lehmann fogalmazott⁸: a pönológia, azaz a börtönök igazgatásának, valamint a bűnelkövetők rehabilitációjának elmélete és gyakorlata egyre inkább tudományosá vált. A kriminológusok ugyanis hangoztatták, hogy ismerik a kriminális magatartás okait, következképpen tudják, miként reformálják meg a bűnelkövetőket. A megtorlás helyett a hangsúly áttevődött a rehabilitációra, az oktatásra, a jó magaviseletért a jutalmazásra. Ennek az ösztönzésnek egyik elemeként tekintettek a könyvtárakra is.

A reformfolyamat nyomán – ahogy arra fentebb már utalás történt – az 1840-es években már szinte minden börtön rendelkezett könyvtárral, amelyet azonban továbbra is

⁵ Coyle (1987) 9.

⁶ Sullivan–Vogel (2009) 1–17.

⁷ Hasonlóképpen a bűnelkövetők vallási tárgyú könyvek általi megreformálására törekvés figyelhető meg ebben az időben Európán belül Angliában és Észak-Írországon is. Bővebben: Garner (2017a) 332.

⁸ Lehmann (2011) 491.

a lelkesek vezettek.⁹ Fontos további dátum 1870, amikor a Cincinnati-ben megtartott Nemzeti Börtönügyi Kongresszuson a reformerek az olvasás rehabilitáló erejét méltatták. A kongresszus nyomán egyre több börtön nyomtatott katalógusokat könyvtárainak, illetve különféle szervezetek adtak ki a börtönkönyvtárakkal kapcsolatos nyilatkozatokat és standardokat, valamint kézikönyveket.¹⁰ Ezzel vette kezdetét Amerikában a börtönkönyvtárak szervezésének egy igen aktív korszaka, különösen a szövetségi börtönrendszer tekintetében.

A börtönkönyvtárak fejlődési folyamatának következő állomásaként említhetjük az 1900-as évek elejét, amikor a vallási színezet háttérbe szorult és a börtönkönyvtárak funkciója egyre inkább a közkönyvtárakéhoz kezdett hasonlítani. Ezt a közeledést tükrözi az is, hogy az Amerikai Könyvtárszövetség 1911-től szoros kapcsolatot épített ki a börtönkönyvtárakkal. Az 1930-as évektől a könyvtárszövetség jelentései a börtönkönyvtárak szolgáltatásairól már rendszeres elemét képezték a szakirodalomnak.¹¹ Az Amerikai Könyvtárszövetség, illetve az Amerikai Börtönszövetség együttműködésének eredményeképpen 1932-ben megjelent a *Börtönkönyvtárak Kézikönyve*, majd a rákövetkező évtizedben (1943-ban és 1944-ben) sor került az első börtönkönyvtárakra vonatkozó előírások, követelmények kidolgozására is.¹²

A börtönkönyvtárak népszerűsége az 1940-es évek végén, illetve az 1950-es években a Herman Spector nevéhez köthető úgynevezett biblioterápiának volt köszönhető. Spector 1947-től 1968-ig a San Quentin fegyházban dolgozott könyvtárosként és azt hirdette, hogy a fogvatartottak kezelhetők a könyvek révén.¹³ Az általa bevezetett program biztosította, hogy a fogvatartottak a hét minden napján igénybe vehették a könyvtár több mint 33 ezer darabos könyvvállományát. A projektnek köszönhetően a fogvatartottak évente 98 könyvet olvastak el.¹⁴ Másrésztől azonban Spector döntötte el, hogy mely kiadványokat szerezzék be a könyvtár, így az olvasható könyvek felett teljes ellenőrzést gyakorolt. A cenzúrázás a későbbiekben a fogvatartotti leveleket leszámítva kiterjedt a rabok azon írásaira is, amelyek elhagyták a börtön falait.¹⁵ A biblioterápia módszerével megkezdődött a börtönirodalom igen radikális szűrése, amely azonban – különösen a férfi fogvatartottak körében – mégis fellendítette a könyvtárkultúrát.

⁹ A legkorábbi könyvlista, amely 1844-ből származik, 150, elsősorban vallási tárgyú könyvet tartalmazott. Charles Dickens az *Amerikai jegyzetek* című leírásában egyebek mellett ugyancsak arról számolt be, hogy 1842-es látogatásakor a Philadelphiai Fegyházban a rabok számára a Biblia jelentette a legfőbb olvasmányt. Bővebben: Kent et al. eds. (1978) 9.

¹⁰ Az Amerikai Könyvtárszövetség és Könyvtárügyi Bizottság által kiadott dokumentumok mellett fontos megemlíteni Austin McCormick 1931-es munkáját (*Education of adult prisoners – a survey and a program*. New York, National Society of Penal Information, 1931) a felnőttkorú fogvatartottak oktatásáról, amelyben a szerző az olvasás lehetséges értékét szinte korlátlanul minősítette. A szerző a fogvatartottakra felnőttként és nem bűnözőként tekintett, akiknek reform helyett inkább oktatásra van szükségük. McCormick kapcsán még megjegyezhető, hogy nézete szerint az 1900-as évek előtt egyáltalán nem létezett börtönkönyvtár az USA-ban a vallási dominanciának, illetve a súlyos korlátozó működésnek köszönhetően. Utóbbiról bővebben: Coyle (1987) 9.

¹¹ DeLano Davis (2017) 689.

¹² Kent et al. eds. (1978) 119.

¹³ Applebaum (é. n.)

¹⁴ Brook (2009)

¹⁵ Cummins (1994) 24., hivatkozva: Brook (2009)

A börtönkönyvtárak helyzetét feltáró első nemzeti vizsgálatra 1927–28-ban került sor. Az Austin MacCormick és Paul W. Garrett nevéhez kötődő vizsgálat 110 szövetségi és állami büntetés-végrehajtási intézet könyvtárába enged betekintést. MacCormickék rávilágítottak, hogy a könyvtárak zöme jelentős könyvvállománnyal rendelkezett, ugyanakkor többségében kiselejtezett, adományokból származó könyvek alkották a gyűjtemények magját. Egyetlen könyvtárban sem dolgozott szakképzett könyvtáros, helyette végzettség nélküli vagy más területen diplomát szerzett személyek, illetve a lelkész látta el a könyvtárosi teendőket, sőt sok esetben ezt a feladatot teljes egészében fogvatartottak végezték. Kevés könyvtár rendelkezett asztallal és székekkel, ahogy a könyvek közötti böngészés is csak kevésben volt engedélyezett.¹⁶

A körülmények lényeges, átfogó javulásáról nem beszélhetünk az 1960-as évek végéig, amiben egyrészt közrejátszott a végrehajtási intézetek számának nagyarányú növekedése,¹⁷ másrészt a lassú fejlődés ennek nyomán összefüggésben volt az egymásnak feszülő prioritásokkal és anyagiakkal. A döntő változás 1966-ban következett be, amikor az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa elfogadta a könyvtári szolgáltatásokról és könyvtáráruépületek építéséről szóló törvényt (Library Services and Construction Act). Ez a jogszabály lehetővé tette, hogy a börtönkönyvtárak központi alpból más intézményi könyvtárakkal egyező pénzügyi támogatást kapjanak. Ilyenformán első ízben nyílt lehetőségük a börtönkönyvtáraknak arra, hogy növeljék gyűjteményüket, hivatásos könyvtárosokat alkalmazzanak, és új szolgáltatásokat vezessenek be.¹⁸ Vogel szerint¹⁹ így az 1970-es évek a börtönkönyvtárak „aranykorának” tekinthető.

Az 1960-as, illetve 1970-es években polgárjogi megmozdulásoktól vezérelve néhány fogvatartotti csoport (például Kaliforniában) kidolgozta azt a „könyvtárpolitikát” is, amelyben azonos kiadványokat követeltek, mint ami a szabad társadalomban rendelkezésre állt. A fogvatartottak ugyanis a könyvekre és az olvasásra akként tekintettek, mint az önfelzabádítás eszközére, és úgy vélték, joguk van ahhoz, hogy azt olvassanak, amit szeretnének. Ez az időszak így a börtönkönyvtárak munkájának újradefiniálását is jelentette különböző bírósági döntéseken keresztül. 1969-ben például a *Johnson v. Avery* ügyben (393. U.S. 483) a szövetségi kerületi bíróság kinyilvánította, hogy Tennessee állam azon eljárása, hogy nem engedélyezte a fogvatartott számára egy másik fogvatartottnak való segítségnyújtást jogi anyagok keresésében, alkotmányellenes, tekintve, hogy ténylegesen akadályozta az írástudatlan fogvatartott szövetségi habeas corpushoz való hozzáférési jogát. Az ítélet, fellebbezést követően az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága (a továbbiakban: Legfelsőbb Bíróság) elé került, amely a szövetségi döntést végül helybenhagyta.

1970-ben a *Gilmore v. Lynch* ítéletben (319 F. Supp. 105) a Kaliforniai Bíróság nyilvánította ki a fogvatartottak jogát jogi anyagok hozzáférésehez, amelyet a Legfelsőbb

¹⁶ Kent et al. eds. (1978) 118.

¹⁷ 1870 és 1970 között a büntetés-végrehajtási intézetek száma 34-ről 400 fölé emelkedett. Vö.: Kent et al. eds. (1978) 119.

¹⁸ Garner (2017a) 332–333.

¹⁹ Vogel (2009), hivatkozva: Finlay–Bates (2018) 122.

Bíróság ugyancsak megerősített. 1974-ből két Massachusetts-i eset [Wolf v. McDonnell (418 U.S. 539) és Stone v. Boone (No. 73-1083-T)] érdemel említést, tekintve, hogy alapjául szolgáltak a Legfelsőbb Bíróság 1977-es *Bounds v. Smith* (430. U.S. 817.) ítéletének. Mindkét ügyben a bíróság jogi könyvtárak helyben történő felállításáról rendelkezett.²⁰ A legfőbb bírói fórum döntése ezen ítéletek nyomán kötelezte a büntetés-végrehajtási intézeteket arra, hogy a fogvatartottak számára a bírósághoz fordulás jogát vagy jogban jártas emberek adekvát segítségnyújtásán, vagy megfelelő jogi könyvtálmányon keresztül biztosítsák. A legtöbb állam pedig ez utóbbi megoldást választotta és jelentős összegeket fordítottak jogi gyűjtemények megvásárlására, illetve hatályban tartására.

Lényeges változást eredményezett ebben a fejlődési folyamatban a Legfelsőbb Bíróság 1996-os *Lewis v. Casey* (518. U. S. 804) döntése, amely első ránézésre fenntartotta a fogvatartottak jogát a megfelelő jogi könyvtálmányhoz, valójában azonban leszűkítette a *Bounds*-ítélet értelmezését. A bírói testület az arizonai büntetés-végrehajtással szemben felhozott vádakra ugyanis akként reagált, hogy a jogsértésre hivatkozó fogvatartottaknak kell bizonyítaniuk, miszerint tényleges sérelmet szenvedtek el az inadekvát jogi könyvtálmány vagy jogi segítségnyújtás miatt, azaz a fogvatartottaknak még sincs magától értetődő joguk a jogi könyvtárakhoz.²¹ A nevezett döntés nyomán néhány tagállam csökkentette vagy teljesen felszámolta jogi gyűjteményét (Arizonában például 34 börtönkönyvtárat zártak be, Floridában 30 könyvtárosi állást szüntettek meg), illetőleg felváltotta azt ügyvédsegédek biztosításával, de többségében egy alapszintű jogi könyvtálmányt (tagállami és szövetségi kódexeket, alkotmányokat, esetjogot, jogi szótárakat) továbbra is megtartottak.²²

Végül meg kell említeni, hogy Amerikában időről időre felüti a fejét a fogvatartottak rehabilitációjának és kezelésének megkérdőjelezése, ami súlyos következményekkel járt/jár a börtönkönyvtárakra nézve, tekintve, hogy hasznosságukat ugyancsak kétségbe vonják. Nem elhanyagolható tényező a közvélemény jól felszerelt börtönkönyvtárakkal szembeni ellenséges érzülete sem, amely sokak szerint arra vezethető vissza, hogy az ilyen jellegű szolgáltatásokra az igazság kigúnyolásaként tekintenek.²³ E jelenségek nyomán megfigyelhető a végrehajtás részéről a könyvtárak működésének korlátozása, költségvetésük megnyirbálása. „Ha az olvasás nem járul hozzá a fogvatartottak rehabilitációjához, mi szükség a könyvekre” gondolat így az USA-ban a mai napig rányomja bélyegét a börtönkönyvtárak működésére. Másfelől a könyvtárosok körében sincs egyetértés a tekintetben, hogy hogyan kellene működniük az intézményeknek. Coyle szerint a börtönkönyvtárak például nem egyszerűen a közkönyvtárak rácsok közötti másolatai, és az olvasmányoknak nem a fogvatartottak rekreációs szükségleteit kell

²⁰ Clark–MacCreaigh (2006) 19.

²¹ Clark–MacCreaigh (2006) 19.

²² Lehmann (2011) 501.

²³ Bővebben: Stearns (2004) 64.

kielégíteniük, hanem kizárólag a rehabilitációs célt kell szolgálniuk.²⁴ Ezzel szemben Vogel szerint a könyvvállomány kialakításánál a fogvatartottak igényét kellene figyelembe venni, azaz a számukra biztosított könyvtári szolgáltatás ne térjen el a közkönyvtári modelltől. Osborne pedig úgy fogalmazott, hogy a könyvtárosoknak el kell fogadniuk a tényt, miszerint a végrehajtási közeg, a börtönkörnyezet ellenük dolgozik, és erre a konfliktusra nincs megoldás.²⁵

Európa

Európai viszonylatban érdemes megemlíteni Hollandiát, ahol a börtönkönyvtárak felállítása időben megelőzte a közkönyvtárak alapítását. Egy 1841-es jogszabály alapján ugyanis minden büntetés-végrehajtási intézetnek rendelkeznie kellett könyvtárral. Ehhez képest a legkorábbi közkönyvtár létrehozása az országban 1892-re datálható.²⁶

Franciaországban a börtönkönyvtárak kezdetei a 19. század elejére nyúlnak vissza, amikor a büntetés-végrehajtás kísérletet tett megszervezésükre és ellenőrzés alá vonásukra. A különféle kormányzati dokumentumok arról tanúskodnak, hogy kis könyvtárakat alakítottak ki vagy a börtön finanszírozásával, vagy a fogvatartottak adományaiból. A könyvek kiválasztásában a fogvatartottak elméjének és lelkének pozitív irányú befolyásolása állt. A 20. században a vallás gyakorlásának és az erkölcsi épülésnek a támogatása is szerepet kapott. Az 1960-as években az olvasás támogatásával a fő cél a fogvatartottak elfoglalása volt, így az olvasás rekreációs tevékenységként volt jelen.

1975-ig tiltó rendelkezések vonatkoztak a politikai és a pornográf tartalmakra, illetve a detektívregényekre. Ezt követően elviekben a fogvatartottak mind francia, mind pedig idegen nyelvű könyveket, folyóiratokat, újságokat olvashattak saját választásuk szerint, feltéve, hogy nem álltak fegyelmi intézkedés hatálya alatt. Valójában azoknak a publikációknak az olvasását, amelyek veszélyt jelenthettek a személyek vagy az intézmény biztonságára nézve, az igazságügy-miniszter megtilthatta.

Az 1980-as évek kezdetén a kulturális életben bekövetkező dinamikus fejlődés elérte a börtönöket is: élő előadások, filmbemutatók, képzőművészeti tevékenységek bevezetésére bátorítottak. Ezzel párhuzamosan megfogalmazódott a börtönkönyvtárak megreformálásának gondolata, tekintve, hogy a könyvvállomány nem volt megfelelő sem minőségében, sem mennyiségében, illetve a fogvatartottak személyesen nem látogathatták a könyvtárat, hanem egy listáról választhatták ki a könyveket.

²⁴ Coyle nézetének alátámasztása, illetve megcáfolása céljából Grimes Anglia és Wales 136 börtönkönyvtárába küldött egy kérdőíves megkeresést. A válaszok alapján egyértelműen kirajzolódott a Coyle által javasolt rehabilitációs törekvés visszautasítása, illetve a közkönyvtármodell támogatottsága. Egyesek szerint például a könyvek önmagukban rehabilitáló jellegűek és a közkönyvtári modell nincs ezzel ellentétben. Bővebben: Stearns (2004) 67.

²⁵ Mindhárom szerzőt hivatkozta: Stearns (2004) 66–67.

²⁶ Kaiser (1993) 67.

A büntetőeljárás törvény 1985-ös módosítása a reformtörekvések nyomán már arról rendelkezik, hogy minden büntetés-végrehajtási intézetben kell legalább egy könyvtár, ahol a könyvek szabadon elérhetőek a fogvatartottak számára. A kiadványoknak meg kell felelniük mind a minőséget, mind pedig a választékot tekintve a nyelvben és kultúrájában eltérő fogvatartotti népesség igényeinek.²⁷ Mindezen törekvések egybeesengenek a büntetés-végrehajtási jog normalizációra vonatkozó alapértékével.²⁸

Németországban a börtönkönyvtárak története ugyancsak összekapcsolódik a börtönrendszer történetével, illetve a közkönyvtárakkal. Tekintettel arra, hogy a 19. században a papság tagjai voltak felelősek a börtönkönyvtárakért, a könyvvállomány itt vallásos tárgyú irodalmat tartalmazott. A fogvatartottakat nemcsak az olvasásra, hanem a vallásos szövegek megvitatására is bátorították. A bűncselekményeket leíró munkák tilalmi listán szerepeltek.

Az a közeledési folyamat, amelynek nyomán a vallási színezet háttérbe szorult és a börtönkönyvtárak funkciója egyre inkább a közkönyvtárakéhoz kezdett hasonlítani, Németországban is tetten érhető. Erről a mintáról tett említést Gerhard Peschers²⁹ a bruchsalii büntetés-végrehajtási intézet vonatkozásában. Nevezett intézményben egészen a 20. század elejéig tilalmi listán szerepeltek az olyan szórakoztató tartalmak, mint a novellák, bűnügyi történetek, mivel a könyvvállomány kiválasztásánál egyedüli szempontként a fogvatartottak erkölcsi megjavítása szerepelt. A börtönkönyvtárak igazgatása ekkortól azonban az egyháztól átkerült az intézetben dolgozó oktatókhoz. Az oktatási célból történő olvasásban először kaptak szerepet a fogvatartottak érzelmei, személyes és intellektuális fejlődésük. A könyvtárak rendszeres olvasási időtartamokat jelöltek meg, rendszerezték könyvvállományukat és kölcsönzési gyakorlatukat is közelítették a közkönyvtárakéhoz.³⁰

Olaszországban az első börtönkönyvtárra vonatkozó hivatkozás a 20. század elejére nyúlik vissza, amikor a *Közkönyvtárak kézikönyvében* Ettore Fabietti könyvtáros említést tett az intézményről. Noha már az 1900-as évek elején Fabietti nyitott volt az olvasás jogként való elismerésére, egészen az 1970-es évekig az olasz büntetés-végrehajtás kikerült a figyelem középpontjából. A börtönökben uralkodó állapotokra börtönlázadások utaltak, amelyek nyomán a kormány elrendelte a börtönrendszer megreformálását. Az 1975-ben hatályba lépő jogszabály már előírta, hogy minden börtönnek rendelkeznie kell könyvtárral. A következő évben fogadták el a konkrét végrehajtási szabályokat, amelyek mit sem változtak az azóta eltelt időben. Így például mind a mai napig szakképzett könyvtárosok helyett pedagógusok igazgatják a könyvtárakat.³¹

Spanyolországban 1870-ben Felipe Picatoste terjesztette a Közigazgatási Minisztérium elé azt a jelentést, amely oktatási célból közkönyvtárak felállításának szükségességét sürgette a végrehajtási intézetekben. 1873-ban megszervezték az első iskolákat,

²⁷ Cramard–McLaughlin (2011) 545–547.

²⁸ Pallo (2019) 119.

²⁹ Peschers ed. (2013) hivatkozva: Krolak (2019) 13.

³⁰ Peschers–Patterson (2011) 521.

³¹ Costanzo–Montecchi–Derhemi (2011) 509–510.

majd a következő évben ezen iskolák támogatására megnyitották az első könyvtárakat. A célkitűzések szerint 1885-re 34 börtönkönyvtár működött volna országszerte, ez azonban sosem valósult meg.³²

Törökország tekintetében a börtönkönyvtárakra vonatkozó legkorábbi forrás az Oszmán Birodalomhoz kapcsolódóan 1913-ra tehető. Az archív dokumentumok szerint Ibrahim Efendi az isztambuli Sultanahmet börtön vezetője részesült jutalomban egy állandó és jól működő börtönkönyvtár felállítása miatt, amely ebben a korszakban mintául szolgált a többi végrehajtási intézet számára.

A Török Köztársaság időszakából a börtönkönyvtárakat támogató legkorábbi jogszabály 1967-ből származik. A rendelet több módosítást is megért, ezek közül a leglényegesebb, hogy a könyvtárak tevékenységét képzési és oktatási szolgáltatásként definiálják, a könyvtárost pedig az intézet személyi állományának tagjaként határozták meg. A szabályozás alapján, ha nincs az adott könyvtárba könyvtáros kijelölve, akkor feladatát a tanárok veszik át. A jó magaviseletű és felsőfokú végzettséggel rendelkező fogvatartottak az intézet jóváhagyásával dolgozhatnak a könyvtárakban.³³

A skandináv országokban a börtönkönyvtárakkal kapcsolatos rendelkezések hosszú múltra tekintenek vissza. A fogvatartottak egyszemélyes elhelyezését a 19. század közepén vezették be és az ezzel együttjövő izoláció, elszigeteltség ellensúlyozására biztosítottak írásos kiadványokat a raboknak. Kiemelhető ugyanakkor Dánia, ahol az első börtönkönyvtárak már a 18. században fellelhetők, ugyanakkor kicsi és egyértelműen bigott, vallási gyűjteményekről lehetett csak beszélni. A fogvatartottaknak ezekkel az olvasmányokkal kellett beérniük egészen a 19. század második feléig, amikor már regényeket és ismeretterjesztő irodalmat is biztosítottak számukra.

Norvégiában 1924-ben a Könyvtárügyi Szövetség kiadta a *Norvég Könyvtárak Kézikönyvét*, amelyben négy börtönkönyvtárat említenek meg, valamennyit fővárosi elhelyezkedéssel. 1948-ban a könyvállomány hozzávetőlegesen 50 ezer darabot tartalmazott, amely jellemzően véletlenszerűen összeválogatott és régi, érdeklődésre nem igazán számot tartó könyvekből állt. Hasonló volt a helyzet Svédországban is, ahol 1949-ben a közkönyvtárak szakemberei a börtönkönyvtárakat a modern könyvtárak legelhanyagoltabb területei közé sorolták.³⁴

Szemelvények a börtönkönyvtárak jelenéből

Az Európai Börtönmegfigyelő Központ által 2013-ban az Európai Unió fogvatartási feltételei tárgyában közzétett kiadvány³⁵ szerint számos büntetés-végrehajtási intézet rendelkezik könyvtárral, ugyanakkor a kiadványok száma és választéka igencsak eltérő.

³² Pulido–De Angelo (2011) 461.

³³ Dilek-Kayaoglu–Demir (2014) 131–133.

³⁴ Ljødal–Ra (2011) 475.

³⁵ Maculan–Ronco–Vianello (2013)

Amíg a nagyobb börtönökben az egyes részlegeken belül fellelhetők kisebb könyvtárak, addig néhány fogvatartási hely csak egyetlen központi könyvtárral rendelkezik.

Egy szélesebb kitekintést alapul véve az UNESCO gondozásában 2019-ben megjelent börtönkönyvtárakat bemutató kiadvány³⁶ a végrehajtási intézetek falai között található könyvtárak sokszínűségét, változatosságát tükrözi. Amíg ugyanis vannak modellértékű, attraktív környezetben elhelyezett, gondosan megválogatott könyvtárlománnyal rendelkező intézetek,³⁷ addig a másik véglet, azaz az idejéltöltő vagy irrelevantis gyűjteményeket elhanyagolt közegben biztosító könyvtárak ugyancsak megtalálhatók. A változatosság abban is megnyilvánul, hogy esetenként a fogvatartottaknak a zárkájukban kell nyomtatott katalógusokból kiválasztaniuk a kölcsönözni kívánt irodalmat, mivel a könyvtárhelyiség a rabok számára nem látogatható, míg más esetekben egy zárkáról zárkára járó könyvszállító kocsi jelenti a könyvtárat. Törökországban például a fogva tartó intézetek túlszűfoaltsága és biztonsági aggályok, megfontolások miatt nincs lehetőségük az elítélteknek arra, hogy látogassák, azaz fizikailag igénybe vegyék a könyvtárat. Ebből adódóan a könyvtárak funkciója tulajdonképpen a könyvlisták és a könyvek átadására szorítkozik.³⁸ Sajátosságként megemlíthető Japán példája is, mivel a szigetországban bizonyos mennyiségű irodalom a fogvatartottak rendelkezésére áll ugyan, de nincs hivatalos könyvtárhelyiség, azaz tulajdonképpen könyvtárról sem beszélhetünk. A különféle írásos kiadványok az intézményeken belül szétszórtan, például a munkaterületeken, a lakóegységekben vehetők igénybe. Ez a megoldás kevésbé veszi igénybe a személyzetet, ugyanakkor növeli a könyvek elvesztésének, károsításának esélyét.³⁹

Vannak továbbá országok, ahol a könyvtár látogatása szigorú szabályok alá esik, ideértve, hogy ki, mikor és mennyi ideig, milyen gyakorisággal veheti igénybe a könyvtár nyújtotta szolgáltatásokat.⁴⁰

Jellemző továbbá, hogy az Európai Börtönrendszerek által lefektetett ajánlás ellenére igen kevés börtönkönyvtár tart kapcsolatot közkönyvtárral, illetőleg a köztük lévő együttműködés igen korlátozottnak tekinthető.⁴¹ Bulgáriában például 1989 óta a végrehajtási intézetek közül mindösszesen kettő van egyfajta interakcióban közkönyvtárral, elsősorban kulturális fesztiválok és események apropóján. Ami azt is jelenti, hogy ez a fajta együttműködés nem a fogvatartottak könyvekhez juttatását célozza és nem

³⁶ Krolak (2019) 22–28.

³⁷ Innovatív programjainak, rendezvényeinek és a vonzó környezetnek köszönhetően 2007-ben Németországban például a müncheni börtönkönyvtár nyerte el az „Év könyvtára” megtisztelő címet.

³⁸ Bővebben: Dilek-Kayaoglu–Demir (2014) 130–138.

³⁹ Nakane–Noguchi (2011) 447., 452.

⁴⁰ Az Európai Börtönmegfigyelő Központ fentebb hivatkozott kiadványa negatív példaként említi Görögországot, ahol magának a könyvtárnak az igénybevétele is gondot jelenthet szervezési vagy biztonsági okokból. Az országban ugyanis a személyzet hiánya miatt a könyvtárak az előírthoz képest vagy rövidebb ideig vannak nyitva, vagy egyáltalán nem is működnek. Másrészt a könyvtár igénybevétele feltétele, hogy a fogvatartottak nem találkozhatnak más részlegben elhelyezett társaikkal. Bulgáriában pedig az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték számára a könyvek kölcsönzése előzetes kérelemhez kötött, illetve arra csak egy szigorúan őrzött zónában kerülhet sor. Utóbbiról: Tsvetkova–Andrejkova (2018) 5.

⁴¹ Maculan–Ronco–Vianello (2013) 27.

része a nemzeti stratégiának sem, tekintve, hogy az érintett végrehajtási intézetek kezdeményezéséről van szó.⁴²

Pozitív példaként említhető ugyanakkor az Egyesült Királyság, illetve Észak-Írország, mivel esetükben szoros együttműködés jellemzi a közkönyvtárak és a börtönkönyvtárak kapcsolatát. Ennek előzménye a második világháborúra vezethető vissza, tekintettel arra, hogy a pénzügyi megszorítások és az új könyvek relatíve magas beszerzési költségei a büntetés-végrehajtást a közkönyvtárakkal való aktív együttműködésre kényszerítették. Annak ellenére, hogy jogszabály nem rendelkezik kifejezetten a börtönfalakon belüli könyvtári szolgáltatások elérhetőségéről, a végrehajtási intézetek és a könyvtárak közötti közeli együttműködés jelenleg is irányadó. Amerikához hasonlóan így a legtöbb angliai börtönkönyvtár a közkönyvtári modellen alapul, és a célja, hogy a közkönyvtárakhoz hasonló szolgáltatást nyújtson.

A közkönyvtárak és a börtönkönyvtárak közötti legszorosabb együttműködés ugyanakkor a skandináv országokra jellemző. Így például Norvégiában a börtönkönyvtárak részei a nemzeti könyvtárhálózatnak és a helyi közkönyvtárak fiókjaiként működnek. Valamennyi börtönkönyvtárban szakképzett könyvtárosokat foglalkoztatnak, akik fizetésüket is a Norvég Nemzeti Könyvtártól kapják. Ez egyfajta függetlenséget biztosít a könyvtárosoknak, akik a biztonsági előírások figyelembevételével, de maguk dönthetnek a könyvállományt illetően, a fogvatartottak számára pedig engedélyezett, hogy bármely norvégiai könyvtárból kölcsönözzenek.⁴³ Az együttműködés különösen a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatások területén kiemelkedő és egyebek mellett azt is lehetővé teszi, hogy idegen nyelvű kiadványokat tudjanak biztosítani a külföldi fogvatartottak számára.⁴⁴

A börtönök igen gyakori túlszűfolttsága mellett az erőforrások hiánya és a költségvetés korlátai is befolyásolják napjaink börtönkönyvtárainak működését. Így például a legtöbb németországi büntetés-végrehajtási intézetben nem alkalmaznak hivatásos könyvtárosokat, hanem e feladatot is a személyi állomány tagjai látják el.⁴⁵ Horvátországban ugyancsak hiányoznak a szakképzett könyvtárosok, így vagy a fogvatartottak egyedül, vagy a személyi állomány tagjai és a fogvatartottak közösen látják el a könyvtári feladatokat.⁴⁶

A szomszédos Horvátországban 2015-ben jelent meg Šimunović, Faletar Tanacković és Badurina munkája,⁴⁷ amelyből kitűnik, hogy az országban mind a börtönkönyvtárakra vonatkozó rendelkezések, mind pedig az információs szolgáltatások inadekváltak, a fogvatartottak nehezen jutnak hozzá kiadványokhoz. Így hatalmas erőfeszítést és kihívást jelent a fogvatartottak információhoz jutásának mint alapvető feladatnak a biztosítása.

⁴² Tsvetkova–Andrejkova (2018) 4.

⁴³ Krolak (2019) 22.

⁴⁴ Ljødal–Ra (2011) 484–485.

⁴⁵ www.unesco.org/ui/litbase/?menu=4&programme=110 (2020. 03. 27.)

⁴⁶ Krolak (2019) 28.

⁴⁷ Šimunović – Faletar Tanacković – Badurina (2016), hivatkozva: Bajić (2015)

A túlzásfolt angolai büntetés-végrehajtás ugyancsak egyre kevésbé képes minőségi olvasnivalót biztosítani a börtönkönyvtárak, és ezáltal a fogvatartottak számára. Ennek nyomán indult kezdeményezés, amely a családtagok, barátok bevonását, segítségét kéri, könyvek fogvatartottak részére történő elküldésében. A legtöbb intézetnek saját szabályrendszere van, ezért minden esetben ajánlott arról előzetesen tájékozódni, tekintve, hogy az eljárás számos korlátozó rendelkezést tartalmaz. Általános szabályként fogalmazható meg, hogy nem küldhető kemény fedeles kiadvány vagy olyan olvasnivaló, amelynek témája meztelenkedés, erőszak, rasszizmus. Ugyancsak kitétel, hogy a könyv új legyen.⁴⁸ 2015 februárjáig a hozzátartozóknak közvetlenül a nagyobb Egyesült Királyságban honos könyvkereskedésekből, mint például a nagy reputációval rendelkező Amazontól kellett a könyveket megrendelniük. Ezt a rendelkezést az angol Legfelsőbb Bíróság arra hivatkozással semmisítette meg, hogy a könyvek alapvető szerepet töltenek be a fogvatartottak rehabilitációjában, így hozzáférésük korlátozása törvénytelen. Jelenleg tehát már a családtagok, illetve gyakorlatilag bárki által közvetlenül is küldhető könyvcsomag, és a fogvatartottak a börtönigazgató engedélye nélkül is tarthatnak zárkájukban 12-nél több könyvet. Elviekben bármilyen könyv küldhető, habár a börtön igazgatójának megmaradt a joga, hogy visszatartsa azokat a kiadványokat, amelyeket ellentétesnek ítélt a börtön biztonságával.⁴⁹

Amerikai viszonylatban a börtönkönyvtárak működését alapjaiban meghatározó körülmény a könyvállomány erőteljes cenzúrázása. A tilalmazott könyvek igen terjedelmes listát tesznek ki, annak ellenére, hogy az Amerikai Könyvtárszövetség iránymutatása⁵⁰ alapján csak a rend és a biztonság veszélyeztetése esetén lehet korlátozást alkalmazni. Nem engedélyezettek például az erőszakos, illetve rasszista jellegű kiadványok, a detektívregények, a politikai munkák, az egészségügyi irodalom, az oktató jellegű tetoválókönyvek,⁵¹ a homoszexuális tartalmú írások, a fegyverek összeszerelését taglaló, de akár a boszorkánysággal, a sátáni rituáléval foglalkozó könyvek sem. Kijelenthető, hogy a cenzúrázás sok esetben önkényes, és értelmezhetetlen. Így például az ohioi börtön nem engedélyezett egy olyan kiadványt, amelyben Paul Gaugin meztelen női testet ábrázoló festményei szerepeltek. A megszorítások ezáltal a könyvtárosokat egy olyan dilemmaszituációba kényszerítik, amelyben egyik oldalról követniük kellene az Amerikai Könyvtárszövetség iránymutatását, másrésztől kötve vannak a büntetés-végrehajtási intézet döntéséhez.⁵²

Ellenpéldaként hozható fel Lengyelország, ahol az utóbbi években lényeges változás következett be az engedélyezett irodalom tekintetében. Amíg ugyanis korábban tilalmi listán szerepeltek a bűncselekményekkel, bűnözéssel kapcsolatos tartalmak, a brutalitást vagy erotikát ábrázoló írások, illetve az intézetek rendjére és biztonságára potenciálisan

⁴⁸ <http://sendbookstoprisoners.co.uk/general-rules-for-delivery-of-books-to-prisoners/> (2020. 03. 27.)

⁴⁹ Travis (2015)

⁵⁰ American Library Association (2010)

⁵¹ A tetoválás művészetét ábrázoló könyvek engedélyezettek, a tetoválási technikákat ismertetőkhöz azonban már nem, tekintettel a lehetséges egészségügyi kockázatokra. Mark (2005) 103.

⁵² Conrad (2012) 408–415.

veszélyt jelentő munkák, addig jelenleg a börtönkönyvtárak gyűjteménye megfelel a közkönyvtárakénak, és abból a fogvatartottak szabadon kölcsönözhetnek, sőt élhetnek a könyvtárközi kölcsönzés lehetőségével is. Továbbra is tilalmazott ugyanakkor a pornográf, illetve az olyan tartalom, amely támogatja az erőszakot, az antiszociális magatartást, vagy fenyegeti a fiatalok egészséges fejlődését.⁵³

A börtönkönyvtárak kihívásai és innovatív megoldások

A börtönnépesség kis túlzással világméretű növekedésével párhuzamosan egyre nő azoknak a fogvatartottaknak a száma, illetve aránya, akik valamilyen speciális szükséglettel rendelkeznek például egészségi állapotukból, fogyatékoságukból adódóan. Ezekre az igen szerteágazó speciális igényekre figyelemmel kell(ene) lennie a börtönkönyvtáraknak is. Így a mozgásukban valamilyen módon korlátozott személyek esetében, ha nehézséget jelent a könyvtár megközelítése, gondoskodni kell a könyvek zárkában való kézbesítéséről. A kevéssé iskolázott vagy gyenge, hiányos olvasási képességgel rendelkező fogvatartottak számára a hangos, illetve a könnyen olvasható könyvek jelenthetnének egyfajta segítséget. Utóbbira például szolgálhat a norvégiai „Könyvek mindenkinek” elnevezésű program, amelynek keretében az olvasási nehézséggel küzdő fogvatartottak ilyen könnyen olvasható könyvcsomagot kapnak, emellett a Vöröskeleszt önkéntesei segítenek az olvasásban.⁵⁴ A másik oldalt sem figyelmen kívül hagyva, a felsőfokú tanulmányokat folytató fogvatartottak számára az elméleti, tudományos munkák hiánya, korlátozottsága jelenthet gondot.⁵⁵ A vakok számára Braille-írással készült kiadványok vagy digitális hanganyagok biztosítása, míg hallássérült fogvatartottak esetében jelbeszéddel ellátott videókhoz való hozzáférés szükséges.⁵⁶

Jellemző problémaforrás az idegen nyelvű kiadványok hiánya. Pozitív példaként hozható fel ugyanakkor Finnországból egy többnyelvű könyvtárhálózat, a HelMet, amely nagyszabású és több mint 64 nyelven rendelkezésre álló gyűjteményével igyekszik segítséget nyújtani azon könyvtáraknak, amelyek kevésbé változatos állományal rendelkeznek. A HelMet-től a fogvatartottak is kölcsönözhetnek kiadványokat, így a saját nyelven történő olvasás, tanulás lehetősége a külföldiek számára is biztosított. Hollandiában a büntetés-végrehajtás ugyancsak igyekszik megfelelni a felmerülő nyelvi igényeknek egy 25 nyelvű gyűjteménnyel, amely 20 börtön számára a kölcsönös csere lehetőségét nyújtja. Ennek az együttműködésnek köszönhetően a legkülönbözőbb válogatások válnak elérhetővé a fogvatartottak számára: jogi ismertető, szótárak, önképző kiadványok, regények, újságok, hangoskönyvek, CD-k, sőt hangszerek, puzzle

⁵³ Zybert (2011) 415–416.

⁵⁴ Garner (2017b) 16.

⁵⁵ Erről bővebben: Davis DeLano (2017) 688–694.

⁵⁶ UNODC (2009) 52.

és rajzkellékek is biztosítottak. Ezenfelül a hiányos írás-olvasásképességgel rendelkező fogvatartottak részére egyénre szabott készségfejlesztő tervet készítenek.⁵⁷

A tipikus börtönkörnyezetben ugyancsak korlátozottan állnak rendelkezésre DVD-k, illetve más audiovizuális anyagok, tekintettel arra, hogy a DVD-lejátszók, illetve a számítógépek ritkák vagy tilalmazottak. Komoly kihívást jelent az online adatokhoz, információkhoz való hozzáférés biztosítása is az internet használata nélkül. A legtöbb börtönrendszer ugyanis nem engedélyezi a világháló használatát még oktatási céllal sem. Sullivan megfogalmazásával élve társadalmunk még nem áll készen az információk szabad elérésének biztosítására azon egyszerű oknál fogva, hogy a fogvatartottak maguk sem szabadok.⁵⁸

Annak ellenére, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága 2016. január 19-ei döntése⁵⁹ alapján az Európa Tanács tagállamai nem kötelezhetők a fogvatartottak internethez való hozzáféréseinek biztosítására, egyre több olyan megközelítés hallható és olvasható, amely az internethez való hozzáférést emberi jogként definiálja. Ebben a helyzetben kompromisszumos megoldásnak tűnhet, ha az online elérés biztosítása a könyvtárosok közvetítésével jut el a fogvatartottakhoz.

A digitális eszközök börtönkörnyezetbe történő adaptálásának jó példáját nyújtja Németország, ahol 2004 óta alkalmazzák az Elis névre elkeresztelt e-learning tanulási platformot. Ez az online és offline gyűjtemény többféle tanulási cél kielégítésére alkalmas, és olyan technikai infrastruktúrát biztosít, amellyel az online digitális tartalmak biztonságosan hozzáférhetők. 2011-ben a „Tanulni akarok” platform intranetes verzióját készítették el a végrehajtási intézetek számára, amelyet azóta több mint 120 börtön alkalmaz sikeresen, beleértve még ausztriai fogvatartási helyeket is. 2014-ben a „Németül akarok tanulni” intranetes verziója is megtalálható a börtönökben, köszönhetően az Elis platformnak. Megemlíthető továbbá Kanada, ahol a fogvatartottak egy digitális referencia-könyvtárhoz való hozzáféréssel rendelkeznek, amelyet „fogvatartotti CD-ROM”-nak is neveznek. Ez a referencia-könyvtár elsősorban a rabok által használható dokumentumokat, nyomtatványokat tartalmazza.⁶⁰

A technológia innovatív használatának példáját mutatja a „Bloggerek a börtönben” elnevezésű spanyol kezdeményezés is. A számos díjban részesülő projekt lényege, hogy a fogvatartottak a szükséges jogi és technikai tudás megszerzését követően elkészíthetik saját blogjukat, amivel egyúttal megtanulják a megfelelő önkifejezést, az eltérő kommunikációs stílusokat, mások elfogadását és a konstruktív kritikát. A blogok felkerülnek a világhálóra, így a fogvatartott véleményeket, hozzászólásokat kaphat a külvilágból és kapcsolatba léphet az érintettekkel.⁶¹

⁵⁷ Krolak (2019) 31–32.

⁵⁸ Sullivan (2015) 139.

⁵⁹ Kalda v. Estonia (Application no. 17429/10; Judgment of 19 January 2016)

⁶⁰ Krolak (2019) 34–35.

⁶¹ Pulido–De Angelo (2011) 468.

A börtönkönyvtárakhoz köthető kapcsolatteremtő, kapcsolaterősítő szolgáltatások, az olvasási készségek fejlesztésére irányuló törekvések ugyancsak fontos szegmését jelentik, jelenthetik az intézmények tevékenységének. Így megemlíthető például az az Egyesült Királyságbeli kezdeményezés, amelynek lényege, hogy a fogvatartott apák és anyák hangos meséskönyvet készítenek a gyermekeiknek. A mesék CD-n, illetve DVD-n hallhatók. Ez a projekt azon túl, hogy elősegítheti a szülő-gyermek kötelék erősödését, lehetőséget teremthet a fogvatartottaknak szülői szerepük és felelősségük újragondolására is.⁶² Emellett hozzájárulhat az olvasási készségek javításához is, tekintettel arra, hogy a fogvatartott szülők jelentős hányada küzd írás-olvasási problémákkal, amiből kifolyólag korábban sohasem olvasott gyermekének.⁶³

Hasonló programot indítottak el az Egyesült Államokbeli Wisconsin államban már 1996-ban. E projekt eredetileg a fogvatartottak olvasási készségének javítását célozta, de hamar felismerték, hogy a bebörtönzött apáknak segítségre van szükségük a gyermekeikkel való kapcsolattartás terén is. Így alakult ki a „Törjük át a rácsokat könyvekkel!” elnevezésű program, amelyben például azok az apák, akiket gyermekeik nem tudnak meglátogatni, egy videófelvételen, DVD-n olvashatnak fel mesét gyermekeiknek, amely felvételeket a gyerekek postai úton kapják kézhez.⁶⁴

Az angliai mintát vette alapul a norvég büntetés-végrehajtás is „Az olvasás hangja” elnevezésű projektben, biztosítva, hogy a fogvatartottak meséket rögzítsenek gyermekeik számára. Figyelemmel arra, hogy a fogvatartottak jelentős hányada szülő, a skandinávok hangsúlyt helyeznek arra, hogy a gyermekek látogatása során az intézetekben a gyerekirodalom rendelkezésre álljon. Dániában például 2010-ben az úgynevezett Bogstart program tette lehetővé, hogy minden büntetés-végrehajtási intézet ingyenesen jutott hozzá gyermekkönyvekhez, elősegítve ezzel a szülők meseolvasását gyermekeiknek. A fogvatartottak családjait pedig közkönyvtárakba hívták meg, ahol átvehették a gyermekirodalmat.⁶⁵

Az Egyesült Királyságban 1999-ben indult egy projekt⁶⁶ a fogvatartottak olvasásra ösztönzésére. Jelenleg több mint 40 csoport működik, amelyekben a tagok maguk válasszhatják ki az olvasni kívánt könyvet és kötetlen légkörben bátorítanak olvasásra. A csoportok népszerűségét mutatja, hogy vannak olyan büntetés-végrehajtási intézetek is, ahol a nagy létszámmra való tekintettel csak várólista alapján lehet bekerülni. Kezdetben a csoporttagoknak 1 fontot kellett fizetniük a könyvekért, amelyeket megtarthattak. Mivel azonban a pénz összegyűjtése és az adminisztrálás igen nehézkes volt, jelenleg a könyvek a fogvatartottak számára ingyenesek. Ezt elsősorban adományokból biztosítják, de szívesen fogadják, ha a barátok, családtagok küldenek könyvet a fogvatartottaknak.

⁶² E témáról bővebben: Collins–Healy–Dunn (é. n.)

⁶³ A kezdeményezésről bővebben: www.storybookdads.co.uk (2020. 03. 27.)

⁶⁴ Lehmann (2009); Az USA, illetve az Egyesült Királyság börtöneiben folyó családi művelődési programok összehasonlító vizsgálatáról lásd: Finlay (2014)

⁶⁵ Ljødal–Ra (2011) 485.

⁶⁶ <http://prison-reading-groups.org.uk/> (2020. 03. 27.)

A csoportok maguk döntenek el, hogy mit olvasnak a következő alkalomra, az önkéntesek pedig információkkal segítik őket ebben a döntésben például bestsellerlistákkal. Az elolvasott könyv tartalmát a csoportfoglalkozások során beszéljük meg, ami hozzájárul a kommunikációs készségük fejlesztéséhez is. A csoportok családi napokat is támogatnak könyveket biztosítva, illetve könyvcsomagokat adnak a szüleiket meglátogató gyermekek számára. A bevont önkéntesek pedig szakértői tanácsokat adnak a gyermekirodalomra nézve.⁶⁷

Összegzésként elmondható, hogy a projekt nem pusztán a fogvatartottak műveltségi szintjének javítására irányul, hanem célja többek között a könyvek által empátia kialakítása mások életével kapcsolatban, vizsgálódó önreflexió, kapcsolatfelvétel más fogvatartottakkal, illetve más kultúrákkal.⁶⁸

A kulturális események fontosságát, fogvatartottakra gyakorolt kedvező hatását szem előtt tartva az Oslói Börtön „Börtönkönyvtár – a jobb életminőség forrása?” címmel indított el egy programot, amelynek keretében számos könyvtári rendezvényt bonyolítanak le. Így többek között írótalálkozókat, könyvbemutatókat, előadásokat, film-szemináriumokat, művészeti kiállításokat, versolvasást, csoportos olvasást, irodalmi szakköröket, rajzórákat szerveznek azzal a céllal, hogy javítsák a fogvatartottak életminőségét a bebörtönzés tartama alatt.⁶⁹

Irodalmi tevékenységek koordinálásában, kulturális események szervezésében határozható meg annak a lengyelországi börtönklubnak a fő célkitűzése is, amely 1997-ben formálódott. A klub arra is lehetőséget nyújt, hogy a fogvatartottak könyvtárlátogatás, múzeumok, művészeti galériák felkeresése céljából elhagyják a fogva tartó intézetet.⁷⁰

A fogvatartottak általános jóllétének és mentálegészségügyi állapotának javítása érdekében mindenképpen említést érdemel az Egyesült Királyság „Olvass jól – könyvek receptre” kezdeményezése. Az eredetileg közkönyvtárakhoz kötődő programot mára már a börtönkörnyezetben is bevezették. Lényege, hogy önszorgító könyvek révén igyekszik segítő kezet nyújtani az egyének mentális egészségének és jóllétének kezelésében, menedzselésében.⁷¹

Végül megemlíthető, hogy az olvasás nemcsak felszabadít, hanem például a calabriai fogvatartottak esetében hozzájárul a büntetés csökkenéséhez, illetve a fogvatartottak olvasásra ösztönzése mellett a túlsúlyosság kezeléséhez is. Az olaszországi büntetés-végrehajtási intézetben kezdeményezett program lényege, hogy minden elolvasott könyvvel a rabok tényleges büntetése három nappal mérséklődik. A büntetésből történő elengedést éves szinten 48 napban, illetve 16 könyvben határozták meg. A program létrejöttét a braziliai hasonló kezdeményezés inspirálta.⁷²

⁶⁷ Hartley–Turvey (2013) 13.

⁶⁸ www.publicengagement.ac.uk/case-studies/prison-reading-groups-0 (2020. 03. 27.)

⁶⁹ Ljødal–Ra (2011) 486.

⁷⁰ Zybent (2011) 422.

⁷¹ Finlay–Bates (2018) 130.

⁷² Dearden (2014)

Brazíliában először a ledolgozott munkanapok tették lehetővé a büntetés mérséklését, majd 2012-ben jogszabálmódosítás nyomán ezt a lehetőséget kiterjesztették a tanulásra (12 tanulási óra egy nappal csökkentette a bebörtönzés tartamát), illetve ugyanebben az évben speciális feltételek teljesülése esetén az olvasásra is. A négy brazil szövegségi börtönben alkalmazott programnak köszönhetően éves szinten 48 nappal csökkenhet azon elítéltek büntetése, akik maximum 12 pszichológiai, tudományos vagy klasszikus irodalmi művet elolvasnak és esszét írnak róla. A kísérlet szigorú szabályok szerint működik, így például az egyes könyvek elolvasására maximum négy hét áll rendelkezésre; az olvasható kézírással készült esszéiben nem lehetnek javítások, bekezdésekre kell tagolni, margót kell használni. A részvétel ugyanakkor nem önkéntes, mivel egy speciális bizottság dönt arról, hogy ki vehet részt a programban.⁷³

Zárszóként

Finlay és Bates⁷⁴ a börtönök és könyvtáraik között feszülő konfliktust akként ragadják meg, hogy a bebörtönzés szükségszerűen korlátozza az egyén szabadságát, magánéletét és autonómiáját, azt a három összetevőt, amelyek egy hatékony könyvtár működéséhez elengedhetetlenek. A kérdés tehát adott: képesek-e a börtönkönyvtárak ezen a konfliktushelyzeten felülemelkedni és a fogvatartottak rehabilitációját is szolgáló szolgáltatást nyújtani?

A rendelkezésre álló szakirodalom ismeretében úgy tűnik, hogy napjaink modellértékű börtönkönyvtárai a felmerülő nehézségek és kihívások ellenére alkalmasak lehetnek a fogvatartottak igen szerteágazó, adott esetben speciális igényeinek megfelelő, igen összetett funkció ellátására: nem pusztán az elítéltek művelődéshez, rekreációhoz való jogát biztosítják, hanem többek között fontos szerepet töltenek be a fogvatartottak oktatásában, rehabilitációjában, szocializációjában. Az olvasás nyugtató, pihentető ereje révén hozzájárulhat a mentális egészség javulásához. A könyvtárak hatással lehetnek a fogvatartottak általános jóllétére, erősíthetik a szociális kötelékeket, reményt és motivációt nyújthatnak, növelhetik az egyén önbecsülését, magabiztosságát, pozitív irányba befolyásolhatják személyiségét, gondolkodásmódját, szemléletét. Olyan információs bázisok, amelyek az olvasáson, az önképzésen kívül közösségteremtő és fejlesztő helyszíneként is működnek, lévén különféle kulturális rendezvényeknek, önképzőköröknek, szakköröknek adnak otthont. Conrad megfogalmazásával élve⁷⁵ pozitív szocializációs tapasztalást kínálnak, mert kapcsolatokat teremtenek egy olyan biztonságos és semleges területen, amely autonómiát és felelősséget ajánl az azt igénybe vevőknek.

⁷³ Castillo (2012); Brazil prisoners reading books to shorten their sentences (2012)

⁷⁴ Finlay–Bates (2018) 122.

⁷⁵ Conrad (2017) 45.

IRODALOMJEGYZÉK

- American Library Association (2010): Prisoners' Right to Read. In *Intellectual Freedom Manual*. Chicago, American Library Association for Intellectual Freedom.
- Applebaum, Adina (2014): *What are prison libraries really like?* The Airship. Forrás: <http://airshipdaily.com/blog/06302014-prison-libraries> (2020. 03. 27.)
- Bajić, Meri (2015): *Information Needs and Reading Interests of Prisoners*. Zenodo 26 May 2015. Forrás: <https://zenodo.org/record/17931#.VzLJbtSLTDc> (2020. 03. 27.)
- Brook, Pete (2009): Matej Kren's Book Cell and Herman Spector's Bibliotherapy at San Quentin. Forrás: <https://prisonphotography.org/2009/05/27/matej-krens-book-cell-herman-spectors-bibliotherapy-at-san-quentin/> (2020. 03. 27.)
- Castillo, Mariano (2012): Brazilian inmates reduce sentences by hitting the bike, books. Forrás: <http://edition.cnn.com/2012/07/14/world/americas/brazil-alternative-sentence-reduction/>
- Brazil prisoners reading books to shorten their sentences (2012). Forrás: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/southamerica/brazil/9356129/Brazil-prisoners-reading-books-to-shorten-their-sentences.html (2020. 03. 27.)
- Clark, Sheila – MacCreagh, Erica (2006): Library Services to the Incarcerated: Applying the Public Library Model in Correctional Facility Libraries. Westport, CT, Libraries Unlimited. DOI: <https://doi.org/10.1086/517853>
- Collins, Katrina – Healy, Julie – Dunn, Helen: *When a parent goes to prison*. The Prison Development Work of Barnardo's Parenting Matters Project. No. 8. Policy and practice briefing.
- Conrad, Suzanna (2012): Collection Development and Circulation Policies in Prison Libraries: An Exploratory Survey of Librarians in US Correctional Institutions. *The Library Quarterly*, Vol. 82. No. 4. 407–427. DOI: <https://doi.org/10.1086/667435>
- Conrad, Suzanna (2017): *Prison librarianship policy and practice*. Jefferson, McFarland & Company.
- Costanzo, Emanuela – Montecchi, Giorgio – Derhemi, Eda (2011): Prison libraries in Italy. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 509–519. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0003>
- Coyle, William (1987): *Libraries in prisons. A blending of institutions*. Westport, Greenwood Press.
- Cramard, Odile – McLoughlin, Kevin (2011): The Long Development of Prison Libraries in France. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 544–562. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0007>
- Cummins, Eric (1994): *The Rise and Fall of California's Radical Prison Movement*. Stanford, Stanford University Press.
- DeLano Davis, Stephanie (2017): *Supporting learning on the inside: academic library services for students in prison*. Association of College & Research Libraries, At the helm: Leading transformation.
- Dearden, Lizzie (2014): Italian prisoners get cut sentences for reading as UK 'book ban' continues. Forrás: www.independent.co.uk/news/world/europe/italian-prisoners-get-cut-sentences-for-reading-as-uk-book-ban-continues-9336467.html (2020. 03. 27.)
- Dilek-Kayaoglu, Hülya – Demir, Güler (2014): Prison libraries in Turkey: the results of a national survey. *Journal of Librarianship and Information Science*, Vol. 46. No. 2. 130–138. DOI: <https://doi.org/10.1177/0961000614523635>
- Finlay, Jayne – Bates, Jessica (2018): What is the role of the prison library? The development of a theoretical foundation. *Journal of Prison Education and Reentry*, Vol. 5. No. 2. 120–139. DOI: <https://doi.org/10.25771/rkc8-8q64>
- Finlay, Jayne (2014): *A Comparative Study of Family Literacy Programmes in UK and US Prisons*. The University of Sheffield.
- Garner, Jane (2017a): Australian Prison Libraries: A Study of Existing Knowledge and Recent Findings. *Journal of the Australian Library and Information Association*, Vol. 66. No. 4. 331–343. DOI: <https://doi.org/10.1080/24750158.2017.1393891>
- Garner, Jane (2017b): *Experiencing the use of Australian prison libraries: A phenomenological study*. RMIT University. Forrás: <http://researchbank.rmit.edu.au/view/rmit:162176> (2020. 03. 27.)

- Hartley, Jenny – Turvey, Sarah (2013): *Prison Reading Groups. What Books Can Do Behind Bars. Report on the work of PRG 1999–2013*. Forrás: <https://prisonreadinggroupscouk.files.wordpress.com/2016/03/what-books-can-do-behind-bars.pdf> (2020. 03. 27.)
- Kaiser, Frances E. (1993): An introduction to the international guidelines for library services to prisoners. *IFLA Journal*, Vol. 19. No. 1. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.1177/034003529301900114>
- Kent, Allen – Lancour, Harold – Daily, Jay E. – Nasri, William Z. eds.: (1978): *Encyclopedia of Library and Information Science. Volume 24*. Marcel Dekker.
- Krolak, Lisa (2019): *Books beyond bars. The transformative potential of prison libraries*. Hamburg, UNESCO Institute for Lifelong Learning.
- Lehmann, Vibeke (2009): „*Breaking Barriers with Books*”: *Connecting Incarcerated Fathers with Their Children*. World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Council, Milan. Forrás: www.ifla.org/past-wlic/2009/134-lehmann-en.pdf (2020. 03. 27.)
- Lehmann, Vibeke (2011): Challenges and Accomplishments in U.S. Prison Libraries. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 430–508. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0001>
- Ljødal, Hilde Kristin – Ra, Erlend (2011): Prison Libraries the Scandinavian Way: An Overview of the Development and Operation of Prison Library Services. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 473. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0010>
- Ljødal, Hilde Kristin (2009): *Norway Prison libraries – a contribution to punishment that works? Scandinavian Library Quarterly*, Vol. 42. No. 2. Forrás: <http://slq.nu/index2de6.html?article=norway-prison-libraries-a-contribution-to-punishment-that-works> (2020. 03. 27.)
- MacCormick, Austin H. (1931): *Education of adult prisoners – a survey and a program*. New York, National Society of Penal Information.
- Maculan, Alessandro – Ronco, Daniela – Vianello, Francesca (2013): *Prison in Europe: overview and trends. European Prison Observatory. Detention conditions in the European Union*. Rome, Antigone Edizioni.
- Mark, Amy E. (2005): Libraries Without Walls. *Behavioral & Social Sciences Librarian*, Vol. 23. No. 2. 97–111. DOI: https://doi.org/10.1300/j103v23n02_06
- Nakane, Kenichi – Noguchi, Setsuko (2011): “Prison Libraries” in Japan: the Current Situation of Access to Books and Reading in Correctional Institutions. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 446–459. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0008>
- Pallo József (2019): *A magyar börtönügy kodifikációs csomópontjai*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Peschers, Gerhard ed. (2013): *Bücher öffnen Welten: Medienangebote für Menschen in Haft in Deutschland und international*. Berlin, Walter de Gruyter.
- Peschers, Gerhard – Patterson, Anna (2011): Book Open Worlds for People Behind Bars: Library Services in Prison as Exemplified by the Münster Prison Library, Germany’s „Library of the Year 2007”. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 520–543. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0005>
- Pulido, Margarita Pérez – De Angelo, Christina (2011): Library services in spanish prisons. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 460–472. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0009>
- Šimunić, Zrinka – Faletar Tanacković – Badurina, Boris (2016): Library services for incarcerated persons: a survey of recent trends and challenges in prison libraries in Croatia. *Journal of Librarianship and Information Science*, Vol. 48. No. 1. 72–89. DOI: <https://doi.org/10.1177/0961000614538481>
- Stearns, Robert M. (2004): The prison library. *Behavioral & Social Sciences Librarian*, Vol. 23. No. 1. 49–80. DOI: https://doi.org/10.1300/j103v23n01_03
- Sullivan, Larry E. – Vogel, Brenda (2009): Reaching Behind Bars: Library Outreach to Prisoners, 1798–2000. In Vogel, Brenda ed.: *The Prison Library Primer: A Program for the Twenty-First Century*. Lanham, MD, Scarecrow/Rowman & Littlefield, 1–17.
- Sullivan, Larry E. (2015): *Prison libraries*. In Stam, David H. ed.: *International Dictionary of Library Histories*. London and New York, Routledge. 137–139.
- Travis, Alan (2015): *Ban on friends and family sending books to prisoners is lifted*. Forrás: www.theguardian.com/society/2015/jul/12/ban-friends-and-family-sending-books-prison-prisoners-lifted-grayling (2020. 03. 27.)

- Tsvetkova, Milena – Andrekova, Sashka (2018): *Scientific Support to Assessment and Evaluation of Minimum Standard for Prison Library Collections and Prisoner Reading Activities in Bulgaria*. Technical Report for the UIL Library in UNESCO Institute for Lifelong Learning (UIL). Hamburg, Germany, Sofia, Bulgaria. Forrás: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoa-60096-7> (2020. 03. 27.)
- UNODC (2009): *Handbook on Prisoners with special needs*. Criminal Justice Handbook Series. New York, United Nations.
- Vogel, Brenda (2009): *The Prison Library Primer: a Program for the Twenty-First Century*. Lanham, Scarecrow Press.
- Zybert, Elzbieta Barbara (2011): Prison Libraries in Poland: Partners in Rehabilitation, Culture and Education. *Library Trends*, Vol. 59. No. 3. 409–426. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2011.0004>

Internetes források

- General Rules for Delivery of Books to Prisoners*. Forrás: <http://sendbookstoprisoners.co.uk/general-rules-for-delivery-of-books-to-prisoners/> (2020. 03. 27.)
- Münster Prison Library, Country Profile: Germany*. Forrás: www.unesco.org/UIL/litbase/?menu=4&programme=110 (2020. 03. 27.)
- Prison Reading Groups*. Forrás: <http://prison-reading-groups.org.uk/> (2020. 03. 27.)
- Prison Reading Groups – NCCPE*. Forrás: www.publicengagement.ac.uk/case-studies/prison-reading-groups-0 (2020. 03. 27.)
- Storybookdads*. Forrás: www.storybookdads.co.uk (2020. 03. 27.)

ABSTRACT

Prison Libraries: Windows to the World

Zsuzsanna JUHÁSZ

Nowadays most states focus on programs and resources that prepare inmates for successful re-entry into society. One of the possible tools in this process of rehabilitation is the prison library. The purpose of this article is twofold: to describe the historical development of prison libraries in an international context, and second, to determine the current state of prison libraries on the basis of the prison literature. The article focuses on the challenges of the unique prison environment, the impacts of prison libraries on the inmates and also the successful library services and programs.

Keywords: *prison, prison libraries, normalisation, correctional programmes*